

ΔΟΚΙΜΗ ΔΙΔΑΣΚΑΛΙΑΣ
ΑΝΤΙΓΟΝΗ ΤΟΥ ΣΟΦΟΚΛΗ
ΜΕΤΑΦΡΑΣΗ Ι. ΓΡΥΠΙΑΡΗ
(ΣΤΙΧΟΙ 210 - 291 — Α' ΕΠΕΙΣΟΔΙΟ, Α' ΜΕΡΟΣ)

ΑΝΑΣΤ. Β. ΜΟΥΜΤΖΑΚΗ

Α' ΓΕΝΙΚΑ

1. Ως προς την έκταση της διδακτικής ενότητας το μάθημα δεν επιστρέφει βέβαια στις λιγότερες ενότητες, οπωσδήποτε όμως και σε μια πολύ μεγάλη διδακτική ενότητα το μάθημα αναγκαστικά θα περιοριστεί σε περιλήψεις και σε επί μέρους νοήματα. Τα «κατά ποσόν» μέρη της τραγωδίας —ενότητες του έργου και όχι διδακτικές ενότητες— μπορούν να καθορίζουν κάποτε τα όρια. Ένα στάσιμο λ.χ. είναι και μια ενότητα για ένα μάθημα, ενώ ένα επεισόδιο μπορεί να είναι σύνολο δύο ή και τριών μαθημάτων, αν και πριν από την επεξεργασία ενός μέρους ο καθηγητής διαβάξει στην τάξη ολόκληρο το επεισόδιο.

2. Πριν από τη διδασκαλία κατά ενότητες είναι χρήσιμη η παρουσίαση του συνολικού μύθου της τραγωδίας. Έτσι γίνεται λειτουργικότερα η ένταξη κάθε νέας ενότητας. Το στοιχείο της περιέργειας που χάνεται θα το μετατοπίσουν οι μαθητές της Γ' Γυμνασίου από μόνο την πλοκή, και στα άλλα ενδιαφέροντα στοιχεία ενός έργου της δραματικής λογοτεχνίας.

3. Η διδασκαλία δεν επιμένει στα πραγματολογικά, ούτε βέβαια πια στα γλωσσικά, στοιχεία του κειμένου αλλά ούτε και σε άλλα, αν δεν υπηρετούν το κεντρικό θέμα και την ενότητά του. Τα παιδιά, που ζουν τα πράγματα συνολικά, χαίρονται όταν στην προσπάθεια της ερμηνείας διατηρείται αυτή η ενότητα.

4. Κατά την ερμηνεία της τραγωδίας οι μαθητές δεν πρέπει να ξεχνούν ότι πρόκειται για θέατρο, που είναι ανάγκη συνεχώς να το «βλέπουν» —και μάλιστα στα μέρη του αρχαίου θεατρικού χώρου— όχι πάντα βέβαια μόνο με τη βοήθεια εποπτικών μέσων (φωτογραφιών από αρχαία αγγεία, θεατρικές παραστάσεις κ.τ.λ.).

5. Όσο κι αν χρειάζεται κάποτε ο σιωπηρός προβληματισμός των μαθητών ή η ατμόσφαιρα που δημιουργεί κατά τη διδασκαλία του θεατρικού έργου ο συνεχής σωστός λόγος του δασκάλου, η επιτυχία του μαθήματος εξαρτάται και εδώ από το πόσο εύστοχα τα στοιχεία που θέλουμε να παρατηρήσουμε έγιναν αντικείμενα ερωτήσεων. Μ' αυτές δίνεται στα παιδιά η ικανοποίηση ότι απαντώντας ανακαλύπτουν.

6. Ο χαρακτηρισμός των προσώπων της τραγωδίας, που είναι τόσο χρήσιμος για την κατανόηση όλου του έργου, γίνεται με τη βοήθεια και μόνο των λέξεων του κειμένου, χωρίς να επηρεάζονται οι μαθητές από εντυπώσεις ή προσωπικές αθεμελίωτες εκτιμήσεις.

7. Η συσχέτιση των ποικίλων στοιχείων της τραγωδίας (ιδεολογικών, πολιτιστικών κ.τ.λ.) με στοιχεία νεοελληνικά, όταν είναι δυνατή και όταν δεν οδηγεί σε κατάχρηση, υπογραμμίζει για τα παιδιά τη διαχρονικότητα αυτών των στοιχείων και την κλασικότητα της τραγωδίας.

8. Με τη διδασκαλία της αρχαίας ελληνικής τραγωδίας τα παιδιά προσεγγίζουν μερικές νέες και κάποτε συγκλονιστικές ιδέες για τη ζωή και τον άνθρωπο, όπως της τιμωρίας από την υπέρβαση του ανθρώπινου μέτρου, της έννοιας της τραγικής ευθύνης,

της τραγικότητας της ανθρώπινης ζωής κ.τ.λ., που απομένει στην ικανότητα του δασκάλου να βοηθήσει, ώστε οι ιδέες αυτές ούτε να απλουστευτούν ούτε να παρανοηθούν.

Β' ΕΡΜΗΝΕΥΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ ΣΤΟ ΚΕΙΜΕΝΟ

Πριν απ' αυτή, για τη σύνδεση της νέας διδακτικής ενότητας με τα προηγούμενα, οι μαθητές μπορούν να βρουν ότι η εμφάνιση του Κρέοντα, με την οποία αρχίζει το α' επεισόδιο, έχει αναγγελθεί με τους τελευταίους στίχους του Χορού (στίχ. 202 κ.ε.). Αλλά και πιο πριν, στον πρόλογο της τραγωδίας, η Αντιγόνη έκανε λόγο γι' αυτή την εμφάνιση και μάλιστα αντίθετα με το Χορό, που δεν ξέρει γιατί θα 'ρθει ο βασιλιάς, είπε:

Το κορμί του Πολυνείκη / στους πολίτες διαλάλησε...
άταφο να τ' αφήσουν... / και θα 'ρθει, λένουν, τώρα...
να κηρύξει / για όσους δεν το 'χουν μάθει (στίχ. 35-45).

Έτσι οι θεατές —και οι μαθητές— περιμένουν την άφιξη του βασιλιά σε μια ατμόσφαιρα αγωνίας που δημιούργησε ο πρόλογος.

Η ερμηνεία αρχίζει με την ανάγνωση της διδακτικής ενότητας από τον καθηγητή. Έπειτα οι μαθητές βρίσκουν α) το κεντρικό θέμα της: άφιξη του Κρέοντα για να ανακοινώσει την απόφασή του για την απαγόρευση της ταφής του Πολυνείκη και β) πολύ γενικά τον τρόπο με τον οποίο γίνεται η ανακοίνωση: με ένα βασιλικό διάγγελμα που δε διαφέρει από ένα ρητορικό λόγο. Τα παιδιά —που έχουν ήδη διδαχτεί ρήτορες στη Β' τάξη— καθορίζουν τα μέρη του λόγου αυτού.

Προοίμιο (στίχ. 210-220). Ο Κρέοντας προσφωνεί τούς γέροντες του Χορού, εκφράζει την ιδιαίτερη τιμή που τους έχει και τους επαινεί αναγνωρίζοντας την πίστη που έδειξαν στις τρεις γενιές των βασιλιάδων της Θήβας.

Υπόθεση (ή διήγηση) (στίχ. 221-250). Εκθέτει τα δικαιώματα που είχε για την εξουσία που ανέλαβε, και τις αρχές του πάνω στις οποίες τη στηρίζει: ήταν μετά το θάνατο των παιδιών του τελευταίου βασιλιά, του Οιδίποδα, ο πιο στενός συγγενής, και οι βασικές του αρχές είναι:

α) Ο άνθρωπος μόνο αν δοκιμαστεί στην πολιτική και στη νομοθετική εξουσία δείχνει ποιος ακριβώς είναι.

β) Ο άρχοντας που δε διαθέτει παρησία είναι «ο πιο αχρείαστος».

γ) Η αγάπη προς την πατρίδα είναι πιο πάνω από κάθε φιλία.

δ) Ποτέ ένας εχθρός της πατρίδας δεν πρέπει να γίνει φίλος, γιατί μόνο με την ευτυχία της πατρίδας εξασφαλίζουμε όλοι τη σωτηρία μας και αποκτούμε τους φίλους μας.

Απόδειξη (στίχ. 251-269). Ο Κρέοντας ως εφαρμογή και απόδειξη όσων θεωρητικά εξέθεσε στην «υπόθεση» ανακοινώνει την απόφασή του: ο Ετεοκλής να ενταφιαστεί με όλες τις τιμές, γιατί «έπεσε πολεμώντας γι' αυτή μας την πατρίδα, όσο κανένας πιο ηρωικότερ' απ' αυτόν», (στίχ. 253-255), ενώ ο Πολυνείκης να μείνει άταφος με όλες τις φοβερές συνέπειες για το νεκρό σώμα του (στίχ. 264-269).

Επίλογος (στίχ. 270-275). Ο βασιλιάς τελειώνει το λόγο του ανακεφαλαιώνοντας όσα είπε με μια γενική γνώμη για τη στάση του προς τους «κακούς» και τους «δίκιους». Αναλυτικότερα:

Τα παιδιά, που σε κάθε σκηνή της τραγωδίας δεν ξεχνούν ότι τα πάντα είναι «δρώμενα», πρέπει να φανταστούν τον Κρέοντα ντυμένο με μεγαλοπρέπεια βασιλική να μπαίνει από τη μεσαία πύλη των ανακτόρων, που εικονίζει το σκηνικό, με συνοδεία φρουρών και με τα σύμβολα της εξουσίας, στέμμα και σκήπτρο.

Η μεγαλοπρέπεια της εισόδου του συμφωνεί με την προσφώνηση «Γέροντες...» που απευθύνει στους άντρες του χορού, τους ίδιους που ο μάντης Τειρεσίας στην αρχή του Ε' επεισοδίου (στίχ. 1259) θα τους προσφωνήσει: «άρχοντες των Θηβών», αφού είναι οι επίσημοι εκπρόσωποι της θηβαϊκής πολιτείας. Το ίδιο ύφος του Κρέοντα συνεχίζεται και με τις άλλες φράσεις του προοιμίου, όπου γίνεται λόγος για τους θεούς, για την επάνοδο της χώρας «στην πρώτη ασφάλειά της» χάρη σ' αυτούς, για «τους θρόνους» του Λαΐου του παλιού βασιλιά, και για το «μεγάλο σέβας» των γέροντων προς τη βασιλική εξουσία, φράσεις με στόμφο και βασιλική επισημότητα. Η αναφορά του στην ξεχωριστή τιμή προς τους γέροντες του χορού (στίχ. 213, 214) για το «μεγάλο σέβας» και την «ασάλευτη πίστη» που έδειξαν ως τώρα σ' όλους τους βασιλιάδες της Θήβας, είναι μια προσπάθεια του Κρέοντα για προεξόφληση της πίστης τους και προς τον ίδιο, αφού τώρα, όπως θα πει αμέσως έπειτα, είναι ο νόμιμος συνεχιστής της βασιλικής εξουσίας. Αλλά ακόμη η σκοπιμότητα των επαινετικών λόγων μπορεί να συνδυαστεί και με τις συγκεκριμένες υπηρεσίες που ζητά ο Κρέοντας από το χορό στους στίχους 281 και 286, 287, όπως επίσης και με όλο το περιεχόμενο της ανακοίνωσης που ασφαλώς και ο ίδιος ο Κρέοντας έχει επίγνωση, αν όχι πόσο σκληρή τουλάχιστο, πόσο δυσάρεστη θα είναι.

Στη συνέχεια του λόγου, στην «υπόθεση», τα παιδιά μπορούν να βρουν ότι μαζί με την εξήγηση του Κρέοντα για τη νόμιμη κατοχή του θρόνου υπάρχει και η επίδειξη της δύναμής του («εγώ όλη την αρχή του και τους θρόνους ...κρατώ», στίχ. 225, 226), μια επίδειξη που προσπαθούν να τη μετριάσουν αμέσως έπειτα οι σωστές σκέψεις που ακολουθούν: για το πώς δοκιμάζεται, ο χαρακτήρας ενός ανθρώπου, ποιες αρετές πρέπει να έχει ένας κυβερνήτης και ποια είναι η αξία της πατρίδας.

Το πρώτο μέρος (στίχ. 227-230) από τη μικρή πραγματεία που περιέχει η «υπόθεση» είναι πολύ φυσικό για ένα νέο βασιλιά, όπως είναι ο Κρέοντας και όπως τον είπε λίγο πριν ο Χορός (στίχ. 203). Αλλά με τους επόμενους στίχους, όπου λέγεται δυο φορές η ίδια σκέψη, πρώτα γενικά και έπειτα για τον εαυτό του (στίχ. 234-236 και 239-243), ο Κρέοντας δε διακηρύσσει μόνο την παρηγορία ως βασική αρετή ενός άρχοντα, αλλά δείχνει —άθελά του— και την επίγνωση, και εξαιτίας της, και την αδυναμία του να πείσει για το φοβερό περιεχόμενο της ανακοίνωσης που θα κάνει.

Από αυτό το σημείο πια ο χορός μπορεί να υποθέτει όχι ίσως τόσο φοβερή, τουλάχιστο όμως πόσο καινοφανής θα είναι η ανακοίνωση του βασιλιά, βρίσκοντας έτσι απάντηση στην απορία του των στίχων 205-209. Οι μαθητές θα προσέξουν ότι, όσο αποτρόπαια και απορριπτικά από όλους είναι όσα λέγονται στο τέλος του λόγου, τόσο σοφά και γενικής αποδοχής είναι όσα λέγονται στην «υπόθεση». Και αυτό προσγράφεται στις ικανότητες του Κρέοντα ως ρήτορα —και τελικά στην τέχνη του Σοφοκλή: ο ρήτορας τη φοβερή ανακοίνωσή του θα την κάνει στους ακροατές του ύστερα από μια γενική τους έγκριση για τον ίδιο, χάρη στις συνετές ιδέες του για άρχοντες και για πατρίδα. Άλλωστε όλο το μέρος του ρητορικού λόγου ως την «απόδειξη» μπορεί να θεωρηθεί σαν ένας μεγάλος πρόλογος, σα μια προσπάθεια που να πείθει ότι η απόφαση δεν υπαγορεύεται από προσωπικό ή όποιο άλλο μη ελεγχόμενο πάθος, αλλά από αρχές δικαιοσύνης και αγάπης προς την πατρίδα. Και ο επίσημος όρκος προς τον Δία (στίχ. 239, 240), για να

γίνουν τα λόγια του πιστευτά, προδίνουν την ίδια επίγνωση της δυσκολίας του για να πείσει.

Στην «απόδειξη» γίνεται λόγος για τις τιμές που έχει διατάξει να αποδοθούν στον Ετεοκλή και που θα είναι τόσο πιο πολλές, όσο περισσότερη θα είναι η σκληρότητα προς τον Πολυνείκη. Έτσι όμως, και η απόδοση της οφειλόμενης, άλλωστε, τιμής στον πρώτο φαντάζει σαν να προέρχεται από κίνητρα ιδιοτελή, σαν μέσο για δικαιολόγηση της απάνθρωπης συμπεριφοράς στον δεύτερο. Και αυτή η συμπεριφορά δηλώνεται με πολλούς στίχους και με σκληρότατες λέξεις: κανένας να μην τον θρηνήσει, κανένας να μην τον τιμήσει με τάφο, και έτσι να τον αφήσουν άταφο που το κορμί του να το σπαράξουν τα σκυλιά και τα όρνια. Αλλά η σκληρότητα για το νεκρό Πολυνείκη πρέπει να βρει και σκληρότατες αντίστοιχες πράξεις του ίδιου, για να τη δικαιολογούν. Έτσι στον Πολυνείκη, που ο μόνος του σκοπός ήταν να πάρει από τον αδερφό του το θρόνο, για τον οποίο και είχε κάθε δικαίωμα, θα του καταλογιστούν ακόμη ότι είχε θελήσει: να κάψει την πατρική του γη και τους εγχώριους θεούς, να γευτεί αδερφικό αίμα και να πάρει σκλάβους τους συμπολίτες του (στίχ. 259-264). Και φυσικά, η σοφιστική του Κρέοντα με τις παραπλανητικές κατηγορίες δε βοηθάει την πειστικότητά του· αντίθετα μάλιστα καταστρέφει την αρχική καλή εντύπωση από το λόγο.

Ο επίλογος αρχίζει με τη βεβαίωση του βασιλιά ότι είπε τις σκέψεις του και τελειώνει με δυο ιδέες του:

α) Οι κακοί ποτέ δε θα τιμηθούν απ' αυτόν περισσότερο από τους δίκαιους.

β) Οι καλοί για τη χώρα θα απολαμβάνουν την ίδια τιμή, είτε ζωντανοί είτε νεκροί.

Κι εδώ οι μαθητές με τη βοήθεια του καθηγητή μπορούν να βρουν πάλι μια διάθεση σοφιστική, γιατί και οι δυο ιδέες δεν έχουν στενή συλλογιστική σχέση με το κύριο θέμα του ρητορικού λόγου, αφού: α) κανείς δε ζήτησε να τιμηθεί ο Πολυνείκης («οι κακοί») με περισσότερες τιμές παρά μόνο με μια στοιχειώδη ταφή, και β) το ζήτημα δεν αφορά τους «καλούς», ποια τιμή θα τους αποδοθεί μετά θάνατο, αλλά τους «κακούς», όπως είναι για τον Κρέοντα ο Πολυνείκης.

Έτσι οι δυο συμπερασματικές απόψεις του επιλόγου, όσο κι αν ανεξάρτητες από την παρούσα κατάσταση φαίνονται σωστές, τελικά, όμως δεν πείθουν για την απόφαση του βασιλιά.

Ο Χορός, που μιλάει μετά από το μακρότατο λόγο του βασιλιά, δεν αντιδρά, αλλά και δεν τον δέχεται με ενθουσιασμό ή ευχαρίστηση, συναισθήματα που τον διακατείχαν τόσο έντονα πριν από λίγο, όπως είδαν οι μαθητές στην «πάροδο», όταν —χορός γερόντων— τραγούδησε και χόρεψε για τη νίκη της πατρίδας τους και την απαλλαγή της από τον εχθρικό κίνδυνο.

Ο Χορός αρχίζει να μιλάει με τις λέξεις «εσέν' αρέσει» που δε θυμίζουν μόνο εύστοχα τα τόσα «εγώ» και «μένα» που περιέχει ο λόγος του Κρέοντα, αλλά είναι και μια απάντηση που διαπιστώνει τι «αρέσει» στο βασιλιά, αλλά δε φανερώνει τι «αρέσει» και στον ίδιο, το Χορό. Τα λόγια του (στίχ. 276-280) επαναλαμβάνουν σχεδόν τον επίλογο του Κρέοντα, κι αυτό δεν αφήνει εντύπωση διαφωνίας, αφού στον επίλογο ανακεφαλαιώνονται όσα λέγονται προηγουμένως. Αλλά αυτά εμφανίζονται από το Χορό ως «δικαίωμα» του βασιλιά για ζωντανούς και για νεκρούς, χωρίς κανένα άλλο σχόλιο για την ορθότητα αυτού του δικαιώματος, παρόλο που τόσο αναλυτική ανάπτυξη έχει προηγηθεί.

Έπειτα, μπορούν να παρατηρήσουν οι μαθητές ότι, στη συνέχεια του διαλόγου ανάμεσα στον Κρέοντα και στο Χορό, ενώ ο πρώτος δίνει συγκεκριμένες εντολές (στίχ. 281, 286-287) ή πληροφορίες (στίχ. 283-284, 289-290), ο δεύτερος ή προσπαθεί να μείνει έξω από αυτή την υπόθεση (στίχ. 282-283) ή σε συγκεκριμένες εντολές (στίχ. 286-287) απαντά με σχόλιο αόριστο και δεν εκφράζει κατηγορηματικά αποδοχή (στίχ. 288-289). Ο Χορός λοιπόν αν δεν αρνιέται να υπακούσει στον ισχυρό νέο βασιλιά, δε δείχνει όμως και προθυμία για συνεργασία.

Για το Χορό που δε διαφωνεί φανερά με το βασιλιά, όπως θα προσέξουν οι μαθητές και στην υπόλοιπη τραγωδία, αυτή η ψυχρή υποδοχή είναι η πιο φυσική για το «ήθος» του στάση στη φοβερή απόφαση. Παρατηρεί ακόμη κανείς ότι δεν είναι εντελώς ικανοποιημένος και για την σύγκληση των γερόντων που εκτάκτως ζήτησε ο Κρέοντας (στίχ. 207-209), όπως δείχνει η ερώτηση: «τι άλλο λοιπόν έξω απ' αυτό μας θέλεις;» (στίχ. 285)

Η διδακτική ενότητα τελειώνει με δυο φράσεις του Κρέοντα: η πρώτη είναι η απάντησή του στη ρητορική ερώτηση του χορού (στίχ. 288-289), μια απάντηση που είναι και η επίσημη ανακοίνωση για την ποινή του θανάτου στον παραβάτη της βασιλικής εντολής, και η δεύτερη είναι μια ακόμα γνωμική φράση του βασιλιά για την καταστροφή των ανθρώπων από την τάση του κέρδους. Αυτή η τελευταία φράση αποτελεί και την πρώτη τραγική ειρωνεία της τραγωδίας αυτής: οι θεατές ξέρουν ήδη από τον πρόλογο ότι αυτός που θα θάψει τον Πολυνείκη δε θα το κάνει από ελπίδα κανενός κέρδους.

Γ' ΧΑΡΑΚΤΗΡΙΣΜΟΣ ΤΟΥ ΚΡΕΟΝΤΑ

Ο χαρακτηρισμός του Κρέοντα, που ο λόγος του καλύπτει το μεγαλύτερο μέρος της διδακτικής ενότητας, βοηθάει στην πληρέστερη κατανόησή της και στη γνωριμία ενός από τα δύο βασικότερα πρόσωπα της τραγωδίας – για πολλούς του βασικότερου.

Οι μαθητές εύκολα θα βρουν ότι από την αρχή του λόγου του ο Κρέοντας εμφανίζεται θεοσεβής. Μετά την προσφώνηση «γέροντες» η πρώτη φράση του αναφέρεται στους θεούς στους οποίους και αποδίδει τη σωτηρία της πόλης και όχι στη γενναιότητα τη δική του ή των άλλων. Επίσης η έκκληση του Δία για να γίνει πιστευτός (στίχ. 239-240) και η ιερή αγανάκτησή του για τον Πολυνείκη, που είχε θελήσει να κάψει τούς θεούς (στίχ. 260-262), δείχνουν άνθρωπο που σέβεται τα θεία.

Η πρόσκληση προς τους επίσημους αντιπροσώπους του λαού της Θήβας, για να τους ανακοινώσει αμέσως μετά την άνοδό του στο βασιλικό θρόνο τις αποφάσεις του, καθώς και η εξήγησή του για τη νομιμότητά της, χαρακτηρίζουν έναν κυβερνήτη που έχει δημοκρατικότητα και τιμά τις πολιτικές παραδόσεις. Πιο κάτω, από την ανάπτυξη των κυβερνητικών του αρχών, φαίνεται άρχοντας βέβαιος για τον εαυτό του και δυνατός, με σύνεση και πατριωτισμό. Επίσης εμφανίζεται άνθρωπος με παρρησία και απροσωποληψία, αφού, ούτε τους φίλους του θα έβαζε πιο πάνω από την πατρίδα (στίχ. 237-239), ούτε θα σώπαινε σε καμιά περίπτωση βλέποντας την καταστροφή της πόλης (στίχ. 241-243). Με όσα λέει στους στίχους 262-264 μπορεί να λογαριάζεται για στοργικός βασιλιάς που πονά και θέλει να προστατεύει τους υπηκόους του.

Τέλος, ο επίλογος, τονίζει πάλι όχι μόνο τον πατριωτισμό του (στίχ. 273-275) αλλά και τη δικαιοσύνη του, αφού για κανένα λόγο δε θα τιμήσει ποτέ έναν κακό περισσότερο από ένα δίκαιο (στίχ. 270-272).

Αλλά μετά από την πρώτη εντύπωση για τον Κρέοντα οι μαθητές μπορούν να βρουν, κρίνοντας με περισσότερη προσοχή, πως εδώ ο Κρέοντας αποτελεί ένα παράδειγμα ομιλητή που, ενώ διακηρύσσει έμμεσα και άμεσα τις αρετές του, διαψεύδεται από τις πράξεις του ή ακόμη και από τις ίδιες του τις λέξεις.

Το γνώρισμα λοιπόν της ευσέβειας, που τόσο μας εντυπωσίασε από την αρχή, έρχεται σε αντίθεση με την παράδοση των βασικών θεϊκών νόμων για τους νεκρούς, για την ταφή των οποίων οι αρχαίοι Έλληνες ήταν τόσο ευαίσθητοι (καταδίκη σε θάνατο των έξι στρατηγών, νικητών στις Αργινούσες, που δε συνέλεξαν τους νεκρούς, ταφή από τους Αθηναίους και των νεκρών Περσών στο Μαραθώνα, πόλεμος του Θησέα εναντίον των Θηβαίων που αρνούνται να αποδώσουν τους νεκρούς Αργείους, η φροντίδα για το νεκρό σώμα στην Ιλιάδα Χ 86-89, 256-259 κ.τ.λ.). Οι μαθητές μπορούν επίσης να προσέξουν αργότερα στην Αντιγόνη τους στίχους 862-863, 1036-1037 και 1327-1330 που δείχνουν την ίδια ασέβεια.

Έπειτα ο σεβασμός του Κρέοντα προς τους ευγενείς γέροντες Θηβαίους και η δημοκρατικότητα, που σκεφτόμαστε με το πρώτο άκουσμα του λόγου, διαψεύδεται από την αυταρχικότητα με την οποία διακηρύσσει τις αποφάσεις του: «εγώ όλη την αρχή του και τους θρόνους κρατώ», «αυτόν εγώ τον έχω για τίποτα», «με τέτοιους νόμους τη στηρίζω τη δύναμη του κράτους» κ.τ.λ. Οι μαθητές θα μπορούσαν να υπολογίσουν πόσες φορές χρησιμοποιούνται τα ρήματα στο α' πρόσωπο και πόσες φορές η προσωπική και η κτητική αντωνυμία του α' προσώπου. Έτσι, κι αν ακόμη δεν το ήθελε ο Κρέοντας, πρόδωσε την αυταρχικότητα και την εγωπάθειά του με τις ίδιες του τις λέξεις. Άλλωστε και μιλώντας με τους γέροντες που κάλεσε δεν κάνει ουσιαστικά συνομιλία, αλλά μονόλογο.

Η συσσώρευση τόσων γνώμων για άρχοντες και για πατρίδα, που με τόση επιτηδειότητα αλλά και σαφήνεια προετοιμάζουν την τελική ανακοίνωση, και ο όρκος στο Δία για να γίνει πιστευτός, δείχνουν πόσο ο Κρέοντας αβέβαιος και αδύνατος αισθάνεται.

Οι πολλές τιμές προς τον Ετεοκλή μοιάζουν ότι γίνονται, για να. μπορούν να αφαιρεθούν ευκολότερα από τον Πολυνείκη. Η στοργή για τους πολίτες δεν μπορεί να είναι αληθινή ύστερα από τη σκληρότητα της περιγραφής για την τύχη του άταφου Πολυνείκη (στίχ. 264-269), ώστε και η απροσωποληψία του δε φαίνεται απαλλαγμένη από σκληρότητα.

Τέλος η διακήρυξη της δικαιοσύνης του δεν μπορεί να πείσει τους ακροατές του ύστερα από τη σοφιστική του προσπάθεια, με την απόδοση στον Πολυνείκη εγκληματικών πράξεων που ο ίδιος ίσως δεν είχε σκεφτεί, οπωσδήποτε όμως δεν είχε κάνει (στίχ. 258-264).

Ασφαλώς για χάρη της Αντιγόνης δεν πρέπει οι μαθητές να φορτώνουν στον Κρέοντα όλα τα κακά, αλλά ούτε πρέπει να μην προσέχουν από την αρχή της τραγωδίας —στηριγμένοι πάντα στο κείμενο— την «ύβρη» του Κρέοντα που θα τον οδηγήσει τελικά στην «άτη». Άλλωστε, αν ο Κρέοντας δεν πρέπει να θεωρείται «απλώς ο κακοποιός που εν γνώσει του θέλει το άδικο», αλλά ο «αδιέξοδα αιχμάλωτος της πίστης προς την απεριόριστη δύναμη της πολιτείας» (Lesky, μετ. Τσοπανάκη), δεν του λείπει όμως πουθενά στην Αντιγόνη, εκτός βέβαια από το τέλος, «η βάνουση αυταρχικότητα του αφέντη» (ό.π.).

Οι μαθητές ως αυτή την ενότητα γνώρισαν τα δυο βασικότερα πρόσωπα της τραγωδίας που, όσο κι αν διαφέρουν, έχουν τουλάχιστο ένα γνώρισμα κοινό: είναι ασυμβίβαστα και μόνα. Αλλά στην Αντιγόνη ό,τι αποφασίζεται ξεκινά από αγάπη, όπως είδαν οι μαθητές στον Πρόλογο (στίχ. 103-105, 114, 140). Γι' αυτό όσο κι αν μένει μόνη, δεν της λείπουν τα πρόσωπα που την αγαπούν είτε στον επάνω κόσμο είτε στον Άδη. Το ίδιο

όμως δεν μπορεί να ισχύσει και για τον Κρέοντα. Σ' αυτόν η κορύφωση της προσωπικής του τραγωδίας θα είναι η εγκατάλειψή του από όλους.

Οι θεατές —και οι μαθητές— και από αυτήν ακόμη τη διδακτική ενότητα συνειδητοποιούν τους διαφορετικούς κόσμους των δύο ηρώων και περιμένουν τη σύγκρουση.

Δ' ΙΔΕΟΛΟΓΙΚΕΣ ΔΙΑΣΥΝΔΕΣΕΙΣ

Ο καθηγητής θα μπορούσε να κάνει και κάποιες διασυνδέσεις για να φανεί: α) το γενικότερο κύρος των ιδεών που εκφράζει ο Σοφοκλής με τα λόγια του Κρέοντα και β) η διαχρονικότητα μερικών από τις ιδέες αυτές από τους αρχαίους ως τους νεώτερους Έλληνες. Ενδεικτικά προτείνονται:

α) 1. Για τους στίχους 227-230 μπορεί να αναφερθεί ο λόγος του σοφού Βίαντα από την Πριήνη: «ἀρχή ἄνδρα δείκνυσι», που τον αποδίδουν επίσης στο Χίλωνα ή στο Σόλωνα. Ο Κρέοντας αναλύει: στην εξουσία επάνω και στους νόμους.

2. Για τους στίχους 237-239 (ιδέα γνωστή στα παιδιά από πολλές περιπτώσεις της Ιστορίας) οι μαθητές θα βρουν στον Κρίτωνα του Πλάτωνα, που διδάσκεται στην ίδια τάξη, την περικοπή: «μητρός τε καί πατρός... τιμιώτερόν ἐστιν ἢ πατρίς...».

3. Για τους στίχους 245-248, μια παραπλήσια ιδέα στο Θουκυδίδη που λέει με το στόμα του Περικλή: «ἐγὼ ἡγοῦμαι πόλιν ξύμπασαν ὀρθομένην ὠφελεῖν τοὺς ἰδιώτας ἢ καθ' ἕκαστον τῶν πολιτῶν εὐπραγοῦσαν, ἀθρόαν δέ σφαλλομένην. Καλῶς μὲν γάρ φερόμενος ἄνῆρ τό καθ' ἑαυτὸν διαφθειρομένης τῆς πατρίδος οὐδέν ἦσσον ξυναπόλλυται, κακοτυχῶν δέ ἐν εὐτυχούσῃ πολλῶ μᾶλλον διασώζεται» (II, 60,2).

β) Από τα Απομνημονεύματα του Στρατηγού Μακρυγιάννη θα μπορούσαν να αναφερθούν οι περικοπές:

1. Για τους στίχους 234-236 (ο Μακρυγιάννης προς τον Όθωνα): «Η αλήθεια είναι πικρή και θα με πάρεις πίσου εις την οργή σου. Όμως διά πάντα να είμαι εις την οργή σου, την αλήθεια θα σου λέγω... Δεν είναι καιρός να κρύβεται η αλήθεια» (Μακρ. Απομν. εκδ. Μέλισσα, σελ. 519, Βιβλ. 4, Κεφ. 3).

2. Για τους στίχους 237-239: «Κι όσο αγαπώ την πατρίδα μου δεν αγαπώ άλλο τίποτα» (ό.π. σελ. 341, Βιβλ. 3, Κεφ. 1).

3. Για τους στίχους 245-248 (ο Μακρυγιάννης προς το Βαυαρό στρατηγό Εϊδέκ): «Να ῥθει ένας να μου ειπεί ότι θα πάγει ομπρός η πατρίδα, στρέγομαι να μου βγάλει και τα δυο μου μάτια. Ότι, αν είμαι στραβός, και η πατρίδα μου είναι καλά, με θρέφει' αν η πατρίδα μου είναι αχαμνά, δέκα μάτια να ῥω, στραβός θα να είμαι» (ό.π. σελ. 341, Βιβλ. 3, Κεφ. 1).

Ε' ΕΡΓΑΣΙΕΣ ΜΑΘΗΤΩΝ

Οι εργασίες στους μαθητές για το σπίτι, αν έχουν να προετοιμάσουν την επόμενη διδακτική ενότητα, έστω και με μια ανάγνωση, πρέπει να δίνονται με πολλή φειδώ, και αυτές ή θα συνεχίζουν την προσπάθεια που άρχισε στην τάξη ή θα έχουν σχέση με τα προβλήματα που συζητήθηκαν.

Ενδεικτικά προτείνεται μια —ή το πολύ δυο— από τις ακόλουθες εργασίες:

1. Μελετήστε τη «λέξη» του κειμένου (που διασώζει η μετάφραση: μεταφορές, παραστατικές λέξεις κ.τ.λ.) σε σχέση με το «ήθος» του Κρέοντα.
2. Πώς χαρακτηρίζεται ο Χορός σ' αυτή την ενότητα;
3. Ποια τα πιθανά συναισθήματα των θεατών από την παρακολούθηση αυτής της θεατρικής σκηνής;
4. Να σχολιαστεί η άποψη των στίχων 245-248.
5. Τα λόγια του Χορού για την ηλικία του (στίχ. 282-283) εκτός από την προσφώνηση «Γέροντες» από ποια άλλα στοιχεία του λόγου του Κρέοντα βεβαιώνονται; (= στίχ. 215-220).
6. Μπορούμε να δικαιολογήσουμε τη συμπεριφορά του Κρέοντα με τη σκέψη ότι κι αυτός αποφάσισε αυτό που πίστευε ως σωστό;
7. Πώς χαρακτηρίζετε την επιβολή ποινής σ' έναν νεκρό για ένα αδίκημα που διέπραξε κάποτε στη ζωή του;

Δημοσίευση στο περιοδικό ΦΙΛΟΛΟΓΟΣ, τ. 15 (Ιανουάριος 1979), ΠΕΡΙΟΔΙΚΗ ΕΚΔΟΣΗ ΤΟΥ ΣΥΛΛΟΓΟΥ ΑΠΟΦΟΙΤΩΝ ΤΗΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΚΗΣ ΣΧΟΛΗΣ ΤΟΥ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟΥ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ